

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Костенко О.М.

доктор юридичних наук,
професор, академік
Академії правових наук України

Ілікчієва К.І.

старший викладач кафедри
конституційного та
адміністративного права Київського
національного економічного
університету ім. В.Гетьмана

«СІМЕЙНИЙ АГРЕСОР» ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Насильство в сім'ї як тема для соціального діалогу та наукових досліджень й дискусій і сьогодні є актуальною. Як і будь-яке явище природи, в тому числі і людської або соціальної, при дослідженні дана проблеми ставить нові питання.

Так, дослідники, що звертали свою увагу на це питання, в основному розглядали його через призму умов вчинення злочину або психологічного стану нападника. Однак, що є причиною застосування насильства щодо членів сім'ї або чи можна назвати «сімейного агресора» спеціальним суб'єктом з точки зору надбань кримінального права досі в літературі детально не розглядалося.

Дослідженням проблеми насильства в сім'ї свою увагу приділяли Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, С.В. Бородін, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, В.А. Туляков, Д.О. Шестаков та інші. Окремо слід зазначити і вчених, що досліджували питання спеціального суб'єкта: П.П. Андрушко, Л.В. Багрій-Шахматов, В.І. Борисов, Л.А. Владіміров, Л.Д. Гаухман, Н.О. Гуторова, І.П. Лановенко, А.А. Музика, М.Я. Светлов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій та інші. Однак дослідження вказаних науковців, незважаючи на їх вагомий внесок у розробку теорій та концепцій

кримінологічної характеристики насильницької злочинності у сім'ї та протидії їй, а також кримінально-правовій відповідальності спеціального суб'єкта злочину, не вплинули на формування єдиного наукового та законодавчого підходу до питань особливостей кримінальної відповідальності «сімейного агресора».

Таким чином, метою запропонованої статті є з'ясування першопричини існування насильства щодо членів сім'ї та встановлення можливості законодавчого закріплення положень кримінальної відповідальності «сімейного агресора» як спеціального суб'єкта злочину.

Офіційна статистика свідчить, що у 2009-2010 роках кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства в сім'ї суттєво зросла. Зміна показників зумовлена більшою увагою з боку міжнародних організацій та державних органів. Відповідно до цих даних за вказаний період на обліку «сімейних агресорів» перебувало близько 33 тис. осіб. З них 94 % становлять чоловіки. Найбільш розповсюдженим різновидом насильства є фізичне насильство (18 тис. випадків). На долю психологічного насильства припадає близько 14 тис. випадків. 918 осіб поставлено на профілактичний облік МВС за вчинення економічного насильства в сім'ї. Лише 9 випадків насильства в сім'ї стосуються сексуального насильства в сім'ї [1].

Жертвами насильства в сім'ї, що виходить від чоловіків-злочинців, у переважній більшості випадків є члени родини жіночої статі (дружини, співмешканки, доньки, матері, сестри, бабусі й т.д.), тому що значна перевага у фізичній силі над останніми дає змогу сімейним дебоширам без особливого остраху за свою безпеку затверджувати своє «верховенство» в родині шляхом застосування насильства щодо фізично більш слабких членів родини – жінок, які не можуть дати їм гідну відсіч [2, с. 92].

Слід зазначити, що ініціаторами фізичного насильства в родині бувають і жінки, але трапляється це втричі рідше, ніж з ініціативи чоловіків [3, с. 32]. Відповідно, залежно від конкретної життєвої ситуації в одному випадку і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона конфлікту, а в іншому – власними діями або бездіяльністю сприяти здійсненню правопорушень щодо себе або

вчинити злочини у відповідь на агресію з боку партнера.

Як вже зазначалося вище, існують певні особливості насильства щодо жінок, що вчиняється членами родини. По-перше, такі дії вчиняє особа, яка є близькою і мала б надавати захист у складних життєвих ситуаціях та створювати умови для подолання їх. По-друге, сфера шлюбно-сімейних відносин є частиною особистого життя особи та являє собою певну таємницю для суспільства і, як наслідок, велика латентність злочинів насильницького та сексуального характеру, що вчиняються чоловіками щодо дружин, а відтак, не має адекватної та вчасної реакції на таке суспільне явище. По-третє, не дивлячись на декларування та сповідування державами принципу рівності статей, у багатьох випадках насильство з боку чоловіка щодо своєї дружини підґрунтям має вкорінене у підсвідомості усвідомлення того, що дружина є його власністю.

Як справедливо зазначається у літературі, жінка вразлива до сімейного насильства через те, що перебуває в певних стосунках із чоловіком. Суспільна концепція, відповідно до якої жінка є власністю й залежить від свого заступника-чоловіка (батька, чоловіка, сина), стає сильним аргументом, що виправдовує насильство. Культурні, соціально-економічні й політичні відносини, у яких домінують чоловіки, ставлять жінок у ситуацію економічної й емоційної залежності, перетворюють їх на власність свого заступника-чоловіка. Суспільства, організовані за принципом чоловічих владних відносин, трактують насильство щодо жінок як цілком законне явище. У таких суспільствах гендерне насильство набуває форм не лише фізичного, а й емоційного приниження шляхом погроз, експлуатації, дискримінації [2, с. 92; 5, с. 21-22].

Досліджуючи насильство в сім'ї, особливу увагу необхідно приділити «сімейним агресорам» як суб'єктам таких дій. Так, О.М. Ільяшенко вивчивши характерні риси осіб, які вчинили насильницькі злочини в сім'ї, наводить наступну їх класифікацію, засновану на глибині та стійкості агресивно-насильницької спрямованості:

- 1) ситуативний (підтипи: раптовий конфліктний, афективний, накопичувально-афективний);
- 2) нестійкий (проміжний);

- 3) стійкий;
- 4) злісний [6, с. 39].

Поділяє думку про доцільність такої класифікації й один із авторів колективної монографії щодо проблем насильства в сім'ї, присвяченої висвітленню розглядуваної ситуації в Україні, В.В. Василевич. Він вважає, що ця класифікація надасть можливість диференціювати профілактичний та карально-виховний вплив на сімейних агресорів [7, с. 34-40].

На відміну від вказаних учених В.О. Шакіна наводить іншу класифікацію «сімейних агресорів»:

- 1) тип сімейного гвалтівника із соціально-позитивною спрямованістю;
- 2) тип сімейного гвалтівника зі спрямованістю нестійкого характеру;
- 3) тип сімейного гвалтівника зі стійкою антигромадською спрямованістю [8, с. 16].

На нашу думку, запропонована В.О. Шакіною класифікація не відображає поведінку характерну для «сімейних агресорів». На наш погляд, класифікація, запропонована В.В. Василевичем та О.М. Ільяшенком, є більш досконалою та може допомогти віднайти ефективні та дієві засоби подолання такого негативного, суспільно небезпечного явища, як насильство в сім'ї.

Механізм такої поведінки слід досліджувати на основі та із використанням принципу соціального натуралізму, згідно з яким людина істота тришарова:

- а) «фізична річ»;
- б) «біологічна істота»;
- в) «соціальна особа».

Кожний із вказаних шарів є складовою частиною будь-якого акту поведінки людини, однак, лише властивості третього шару формують соціально значимий характер поведінки людини. Це зумовлено тим, що саме цей рівень людської сутності характеризується волею і свідомістю. Це є наслідком соціалізації особи, тобто адаптації суми «фізичної речі» та «біологічної істоти» до оточуючого середовища. Виходячи з цього, як сформувалася воля і свідомість людини, так і проявляється її поведінка:

вона може бути соціально позитивною, такою що дотримується норм, які встановлені у даному соціумі, а може бути соціально негативною, тобто порушувати норми співжиття у соціумі. У першому випадку це «соціономічна» поведінка, а в другому – «соціопатична» [9]. Виходячи із вище зазначеного, особа, яка застосовує насильство як спосіб вирішення конфліктів у родині має «соціопатичну» поведінку. Тобто «сімейний агресор» це «соціопатична особистість», його воля і свідомість деформовані і набули форми сваволі і ілюзій.

Слід однак зазначити, що вчинити насильство щодо члена родини може особа і з «соціономічною» поведінкою, відповідно, у цих випадках можна говорити про ексцес «соціономічної особи». Несвідоме разове використання насильства може ідентифікуватися як ексцес. Проте, оскільки фізичне чи психічне насильство в сім'ї є умисним і має тенденцію до повторюваності та ескалації, то говорити про ексцес «соціономічної особи» відносно «сімейного агресора» на можливо. Це спричинено тим, що повторне використання насильства як засобу вирішення конфліктних ситуацій в сім'ї створює систематичність таких дій, а це, у свою чергу, свідчить про деформацію волі та свідомості людини, що набула форм сваволі і ілюзій.

Отже, можна зробити висновок, що «сімейний агресор», з точки зору кримінології, – це особа чоловічої або жіночої статі, що знаходиться у близьких родинних стосунках із жертвою, має «соціопатичну» поведінку, схильна до вирішення конфліктних ситуацій шляхом використання насильства.

Першопричина існування насильницької злочинності у сім'ї, на нашу думку, полягає у низькому рівні культури. Культура при цьому виступає системоутворюючим чинником для формування та підтримання соціального порядку у суспільстві. Тому що культура є не що інше як міра пристосованості волі і свідомості людей до законів соціальної форми Природи [10].

Що стосується спеціального суб'єкта, то ним є суб'єкт злочину, який має спеціальні (додаткові) ознаки, що передбачені у статтях Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актах, притаманні суб'єкту на момент вчинення

злочину і визначають його як особу, яка несе кримінальну відповідальність за той злочин, який може вчинити лише ця особа [4, с.3].

При дослідженні характеристик спеціального суб'єкта, Д.В. Бараненко виділив чотири групи ознак такого суб'єкта:

- службове становище особи;
- положення особи у господарських відносинах;
- вчинення злочину особою раніше;
- виконання особою спеціальних функцій (обов'язків).

Характер та механізм утворення юридичного змісту обмежувальних ознак спеціального суб'єкта – осіб, які виконують спеціальні функції (обов'язки), – є критеріями узагальнення цих суб'єктів в одну групу, що поділяється на підгрупи за видами обмежувальних ознак.

- діяльність у сфері експлуатації транспорту;
- професіональне становище у сфері медичної діяльності;
- виконання спеціальних функцій (обов'язків) [4, с. 9].

Спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що передбачені диспозицією статті Особливої частини Кримінального кодексу України або впливають з її змісту є такими у складі злочину лише за умови їх конструктивної сумісності з об'єктом та об'єктивною стороною злочину.

У співвідношенні спеціальних ознак суб'єкта злочину з іншими елементами складу злочину встановлено, що об'єкт і об'єктивна сторона злочину виступають опосередкованими носіями інформації про юридичний обсяг і зміст прямо не названих в диспозиціях кримінально-правових норм додаткових ознак суб'єкта, що є основою встановлення та з'ясування останніх в кожному конкретному випадку. Суб'єктивна сторона складу злочину не є визначальним елементом у встановленні спеціальних ознак суб'єкта або у з'ясуванні їх юридичного змісту, проте як ланка взаємопов'язаної системи вона від спеціальних ознак суб'єкта злочину не відмежована і співвідноситься з ними через фактор усвідомлення чи відсутності усвідомлення особою наявності у неї спеціальних ознак суб'єкта, що впливає на кваліфікацію [4, с. 13-14].

На сьогодні, лише повнолітній вік особи визначено законодавцем як спеціальну ознаку суб'єкта злочину у певних складах злочинів. Проте, виходячи з того, що подружжя має певні обов'язки один перед одним, які

обумовлені їх сімейним статусом, то «сімейного агресора» можна назвати суб'єктом зі спеціальними ознаками. Це обумовлено тим, що насильство у сім'ї може вчинити лише член родини. При цьому вік, освіта, посада чи положення у суспільстві як ознаки спеціального суб'єкта у даному випадку не є характеризуючими, оскільки не впливають на застосування насильницьких дій чи утримання від таких.

Підводячи підсумок, робимо висновок, що «сімейний агресор», з точки зору кримінально-правової характеристики, може виступати як суб'єкт злочину із спеціальними ознаками. Однак, на сьогодні він таким не є, оскільки у статтях Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актах не передбачено кримінальну відповідальність за насильство у сім'ї.

Таким чином, з огляду на те, що родина завжди має бути захисником, а насильство в сім'ї створює умови для наслідування його наступними поколіннями, що у свою чергу створює велику суспільну небезпечність даного явища, пропонується доповнити ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу України пунктом, у якому було б передбачено, що вчинення насильницьких злочинів у сім'ї є обтяжуючою обставиною, у такій редакції:

«14) насильницькі дії, вчинені щодо родичів по висхідній чи низхідній лінії, усиновлених або усиновителів.»

А також внести наведений пункт до переліку обставин, обов'язкових для визнання судом, які містяться у ч. 2 ст. 67 Кримінального кодексу України.

Література

1. Факти про домашнє насильство. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://vsrivni.com.ua/facts_violence.html
2. Ильяшенко А.Н. Виктимологические проблемы насильственной преступности в семье // Право и политика. – М.: Nota bene, 2003. - № 1. – С. 89-99.
3. Власенко Н.С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Н.С. Власенко, Л.Д. Виноградова, І.В. Качалова. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 32 с.
4. Бараненко Д.В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.В. Бараненко. – К., 2009. – 20 с.
5. Отговорност на държавата за доманото насилие: състояние и необходимими

промени/Под ред. Сюал Ребека П., Вазан Арарти, Шульр Маргарет А.; преводачи Маринова Живка, Петков Иван, Пишева Геновева; ред. на българското издание Мулешкова Ирина. – София, 2000. – 176 с.

6. Ильяшенко А.Н. Противодействие насильственной преступности в семье: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Автореф. дисс....док. юрид. наук: 12 00 08 / Всероссийский научно-исследовательский институт МВД России. – М., 2003. – 59 с.

7. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: Навч. посіб. / За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. – К.: Національна академія внутрішніх справ України. – 2005. – 298 с.

8. Шакина В.А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждение: Автореферат....канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.А.Шакина. – Иркутск, 2002. – 20 с.

9. Костенко О.М. Соціопатична особистість і концепція ексцесу в кримінології. – [Електронний ресурс] / режим доступу:

http://kafedr.at.ua/load/sociopaticzna_osobistist_i_koncepcija_ekscesu_u_kriminologiji/1-1-0-50

10. Костенко О.М. Культура і закон. / О.М.Костенко. – [Електронний ресурс] / режим доступу: http://kafedr.at.ua/load/publikaciji/kultura_i_zakon/1-1-0-38

Анотація

Костенко О.М., Ілікчієва К.І. «Сімейний агресор» як спеціальний суб'єкт насильства щодо жінок. – Стаття.

У статті розглядаються проблеми кримінологічної та кримінально-правової характеристики спеціального суб'єкта одного з поширених видів суспільної девіації – насильства по відношенню до жінок. Дано визначення поняття сімейного агресора, проведено класифікацію таких суб'єктів, з'ясовано детермінанти сімейного насильства щодо жінок, запропоновано зміни до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: сімейний агресор, насильство щодо жінок, спеціальний суб'єкт злочину.

Аннотация

Костенко А.Н., Иликчиева К.И. «Семейный агрессор» как специальный субъект насилия в отношении женщин. – Статья.

В статье рассматриваются проблемы криминологической и уголовно-правовой характеристики специального субъекта одного из распространенных видов социальной девиации – насилия в отношении женщин. Дано определение понятия семейного агрессора, проведена классификация таких субъектов, выяснены детерминанты семейного насилия в отношении женщин, предложены изменения к Уголовному кодексу Украины.

Ключевые слова: семейный агрессор, насилие в отношении к женщинам, специальный субъект преступления.

Summary

Kostenko O.M., Ilikchieva K.I. «Family aggressor» as a special subject of violence against women. – Article.

The article is devoted to the problems of criminological and criminal law characteristics of the special subject of one of the most widespread kinds of social deviance – violence against women. The notion of family aggressor is given, the classification of such subjects is done, the determinants of the family aggression against women are explored, the changes to the Criminal Code of Ukraine are offered.

Keywords: family aggressor, violence against women, special subject of a crime.

А.В. Кучера

старший викладач кафедри
кримінального права, процесу та
криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОМИЛКИ У ПРАВІ: ПОМИЛКИ, ЯКІ ДОПУСКАЮТЬ ОСОБИ ПРИ ВЧИНЕННІ ПОСЯГАНЬ

У кримінально-правовій літературі є різноманітні визначення помилки. Одні вчені розуміють під помилкою хибне уявлення особи стосовно фактичних та юридичних ознак вчиненого [1, с.105-106], інші трактують її як неправильне уявлення особи про фактичні та юридичні ознаки та властивості вчиненого діяння та його наслідків [2, с.233], треті визначають її як неправильну оцінку особою своєї власної поведінки, на думку четвертих помилка це «заблуждение лица относительно объективных и субъективных признаков общественно опасного деяния, которые характеризуют это деяние как преступление» [3, с.20].

Враховуючи зазначене, метою нашого дослідження й буде визначення поняття помилки у праві (помилки, які допускають особи при вчиненні посягань) та її видів.

Під помилкою особи А.І Рарог розуміє «...заблуждение лишь относительно фактических обстоятельств, определяющих характер и степень общественной опасности совершенного деяния, либо относительно юридической характеристики деяния» [4, с.194]. Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько вважають, що помилка у